

NIHČE NE PRIDE ŽIV S TEGA SVETA

SLOVENSKA SPRENEVEDANJA O SMRTI IN SAMOMORU

TEMELJNO FILOZOFSKO VPRAŠANJE IN DRUŽBA

Albert Camus je zapisal, da je vprašanje samomora temeljno filozofsko vprašanje. S tem ni mislil, naj o njem razpravljajo poklicni filozofi v svojih disertacijah, temveč da se je z njim v tem ali onem trenutku prisiljen soočiti vsak človek.

Tedaj mora zavzeti odnos do življenja, ki ni le na abstraktni ravni kakor takrat, ko razmišlja o smrti drugih z varne razdalje. Soočanje iz oči v oči je druga stvar. Tedaj je vseeno, ali govorimo o odnosu do življenja ali do smrti, kajti v teh trenutkih si dovolimo videti oboje kot celoto. Če se nam navadno smrt zdi absurd, se nam v takih trenutkih zazdi absurd tudi življenje. Ni vprašanje, ali je življenje »zares« absurd, poudariti želim le, da ga posameznik včasih tako doživlja. Včasih (in le včasih) bi ga tako videli tudi mi, če bi si dovolili pogledati z njegovimi očmi.

Vemo, da je družba več kot le vsota posameznikov, ki se poskušajo kaj racionalno dogovoriti. Družba je kibernetični sistem, ki s svojimi strukturami in povezavami ustvarja vedno nove kvalitete, nove realnosti, ki se razprostirajo prek in onstran sveta posameznikov. Težko je reči, kje se konča posameznik in prične družba, saj je tako v njem kot zunaj njega. Lahko pa rečemo, da ima družba svoje zakonitosti in zahteve, ki so drugačne narave kakor zahteve in potrebe posameznika. Med družbo kot sistemom in posameznikom kot živim bitjem, ki tudi samo soustvarja pomene, torej obstaja kvalitativna razlika, prepad, ki ga verjetno ni mogoče premostiti, moramo se ga pa *zavedati*. Zato se lahko celo v najboljši možni družbi zgodi, da tisto, kar koristi sistemu, samo navidezno koristi tudi posameznikom. Vse to seveda ni nič novega, a stvari, ki se nam zdijo samoumevne, radi pozabimo.

Stari Grki so bili glede nekaterih stvari neverjetno pošteni. Oseba, ki je hotela storiti samomor, je šla v senat, pojasnila svoje razloge, senat pa je odločil, ali sme spiti strup. Seveda se je včasih, kot vemo, tudi zgodilo, da je senat tako odločil po lastni presoji, ne da bi to obravnavana oseba sama izrecno želela. Tovrstne nepravilnosti so se vedno dogajale. Poudariti želim, da država ni imela vnaprej izdelanega mnenja o samomoru nasploh, temveč je obravnavala vsak primer posebej, pač glede na okoliščine. Vsak državljan je imel pravico soodločati o svoji smrti, seveda, če ni bil suženj. Smrt sužnja je pripadala le gospodarju, kar je razumljivo, saj je imela ekonomsko vrednost.

Danes državljani in državljanke »razvitih« dežel te pravice nimajo več. Že res, da je v nekaterih deželah, na primer na Japonskem, v določenih okoliščinah samomor še vedno častna dolžnost. Vendar zapovedana smrt ni tisto, kar pojmujem kot pravico do smrti. Ne gre toliko za smrt, gre za pravico.

KDO SME ODLOČATI O MOJEM ŽIVLJENJU IN MOJI SMRTI?

Glede tega vprašanja je sodobna družba skrajno dvolična. Dejansko si družba (beri: država) prilašča popolno oblast nad življenjem in smrtjo posameznika. V tem pogledu je sodobna družba dosti manj demokratična od starogrške, čeprav na vsakem koraku »prodaja« besedo demokracija. Država ima pravico poslati v vojno in s tem morda tudi v smrt vse svoje vojaške obveznike. Vojaški obveznik, ki se vrne iz vojne brez rok in nog, pa nima pravice zahtevati svoje smrti. Tu je treba seveda takoj povedati nekaj, kar ni splošno znano, in sicer, da vojne ne izvirajo iz

kakšnih domnevnih smrtnih gonov ljudi, temveč jih zahteva neživi sistem za svoje preživetje. Vsi smo sužnji tega sistema, čeprav smo že davno odpravili suženjstvo.

Se se že sploh kdaj vprašali, čigava je pravzaprav vaša smrt? V imenu česa si jo država lahko prilasti? Glede na to, da nihče ne pride živ s tega sveta, vprašanje smrti ne more biti DA ali NE, temveč le KDAJ, KAKO in PO ČIGAVI VOLJI. Čeprav smo cerkev že bolj ali manj uspešno ločili od države, se zdi, da je odgovor še vedno: PO BOŽJI VOLJI.

Ljudje, ki radi delajo zmedo v glavah drugih ljudi, se trudijo zabrisati razliko med *pravico do smrti* in *evtanazijo*. Pravica do smrti nima prav nič skupnega z evtanazijo, pravzaprav je njeno nasprotje. Evtanazija pomeni, da o smrti posameznika odloča nekdo drug. Pravica do smrti pa je pravica posameznika, da soodloča pri temeljnem vprašanju, ki zadeva njega samega. Država, družina, medicina in religija pri tem ne bi smele imeli izključne besede. »Svetost življenja« bi morali razumeti tudi tako, da o njem soodloča posameznik sam. Pogoj je seveda, da je živ in da lahko odloča. Fetus ni zmožen samostojnega življenja in še manj samostojnega odločanja. Dajmo torej prednost živim.

SMRT V ŽIVLJENJU

V učbeniku Psihijatrija (Univerzum, 1978, str. 635.) lahko zasledimo zanimivo misel, ki jo po nekem tujem avtorju citira naš priznani strokovnjak Lev Miličinski. Pravi takole:

Večina ljudi – potem ko dozore – tako rekoč ne živi več. Store parcialni in simbolični samomor s tem, da ustavijo svojo osebnostno rast in ekspanzijo. Zakopljejo se v stare sprejete navade in običaje, utope svojo radovednost, ki jih je gnala v nove notranje in zunanje izkušnje. Na to zadovoljno apatijo in likvidacijo raziskovalne radovednosti lahko gledamo kot na zgodnje vdiranje smrti v človekovo življenje.

Še enkrat želim opozoriti, da sem to našla v učbeniku uradne slovenske psihiatrije in ne v kakšni antipsihiatriji. Dajmo, gospoda, potem pa še izpeljimo posledice, domislamo to stvar do konca. Če verjamemo našemu priznanemu

strokovnjaku s področja duševnega zdravja – in njegovo razmišljanje potrjujejo tudi moje izkušnje –, moramo priznati, da je povprečen »duševno zdrav« človek v doživljajskem smislu živ mrlič. Država se ob takih ljudeh dobro počuti, saj tudi sama kot kibernetski sistem ni zares živa. Kolikor toliko živi so le nekateri elementi. Priznati moramo, da je prepad med sistemom in takimi posamezniki manjši. Če pojmujeemo nekrofilijo v Frommovem smislu kot ljubezen do vsega neživega, mehaničnega, lahko rečemo, da je vsak znani družbeni sistem nekrofilski. Ker se, tak kot je, ne more prilagoditi živim ljudem, jih spreminja v žive mrliče, nato pa jih z vsemi mogočimi zvijačami ohranja pri življenju. Nikamor ne bi prišla, če bi hotela naštetiti vse te zvijače. Povem vam le eno. Dozo smrti, ki jo potrebujete za zadovoljno pol-življenje, vam vsak večer uslužno servirajo na TV, tako da vam ni treba toliko razmišljati o vaši lastni.

Ne mislim, da sem kakšna posebna strokovnjakinja za smrt. Nihče ni strokovnjak za smrt drugih. Govorila sem z nekaterimi ljudmi, ki so bili na robu samomora. Ti ljudje niso bili živi mrlič! Zastavili so vso svojo življenjsko moč, da to ne bi postali. Ljubše pa jim je bilo, da bi bili zares mrtvi kakor samo napol. Tako stališče skoraj vedno pripelje do tega, da najdeš pot v življenje. Če ti seveda dovolijo, da se svobodno odločiš. Če vas v pol-življenje prisilijo, ga boste s toliko večjo vneto zavračali. Če pa začutiš, da je to zares *tvoja* odločitev, za katero lahko stojiš, boš našel tudi pot v življenje, ki bo zares tvoje. Taka odločitev je skoraj vedno trajna, čeprav se včasih zgodi šele po neuspelem samomoru. Predstavljajte si zdaj ta absurd – namesto da bi ti čestitali, te vtaknejo v norišnico! To pišem iz lastne izkušnje. Tam ti seveda nihče ničesar ne verjame in vsi vse vedo bolje od tebe.

Nekako smo vajeni, da prepuščamo odločitev o življenju in smrti medicini. To je v nekaterih okoliščinah povsem na mestu, saj je pogosto od hitrosti in kvalitete zdravniške pomoči odvisno, ali bo ponesrečenec oziroma bolnik preživel.

KAJ STORITI S SAMOMORILCI IN UMIRAJOČIMI?

Niso vse okoliščine take, da bi zahtevale posredovanje medicine. Narava samomorilnosti nima nič skupnega z naravo naključnih telesnih

poškodb, zato ne sodi v medicino oziroma psihiatrijo, kamor jo je uvrstila sodobna družba. Problem samomora močno presega domet vseh znanih ved o človeku, če izključimo tanatologijo, ki je prav tako ujetnica svojih lastnih meja. Ni in ne more biti posebne stroke, ki bi lahko zares celovito pristopila k temu problemu, hkrati pa se tega problema dotika nešteto strok.

Le človek, ki lahko preseže pogled svoje stroke, lahko učinkovito pomaga. Lahko je to tudi zdravnik, ki se odreče medicinskemu pristopu, lahko je eden od svojcev ali prijatelj. Pomembno je, da zna spoštovati stisko osebe, jo vzeti resno in biti pripravljen pošteno spregovoriti o življenju in smrti. Pripravljen mora biti videti njeno življenjsko situacijo z njenimi očmi in deliti njeno stisko. Biti mora tam za njo, brez sprenevedanja, zanikanja in slaboumnih public: »Saj ni tako hudo,« ali: »Bo že bolje.«

Z drugimi besedami, človek, ki resno razmišlja o samomoru, potrebuje prijatelja, ne zdravnika. Še najbolje je, če je to kdo, ki je nekoč sam zavestno stal na pragu te odločitve. Najslabše, kar lahko taki osebi ponudimo, je nasilno zapiranje v ustanove z rešetkami na oknih. Te le redko komu zbudijo veselje do življenja in problem le odložijo do naslednjega samomorilnega poskusa. Osebo potem čaka le še več istega, še več vrtečih se vrat. Včasih se zgodi, da potem življenje samo reši problem, včasih prevlada smrt. Vsekakor pa nobena količina zdravil ne more rešiti tega temeljnega problema, vsaj ne v zaželeni smeri.

Osebe, ki poskušajo narediti samomor, ne sodijo v duševno bolnišnico. Večini oseb, ki poskušajo storiti samomor, ni mogoče pripisati nobene »duševne bolezni«, bivanje v duševni bolnišnici pa povzroči še dodatno stigmatizacijo, ki nikakor ne poveča možnosti osebe, da bi se odločila za življenje. Osebe, ki poskušajo narediti samomor, pravzaprav ne spadajo nikamor, vsaj družba ni predvidela zanje nobenega ustreznega zavetišča. Če se vrnejo domov, jih morda čaka zlovesča tišina po načelu »kot da se ni nič zgodilo« ali pa očitki in obsodbe. Oseba je največkrat deležna vsega drugega, samo iskrenega pogovora ne. Smrt je zares močan tabu, ki razdvaja ljudi.

Nič čudnega torej, da je dokaj podoben tudi naš odnos do ljudi, ki umirajo zardi bolezni. Zadnjič sem bila na obisku v bolnišnici in sem po pomoti zavila v nekakšen zapuščen hodnik. Tam

sem na prenosni postelji našla osebo nedoločljivega spola, priključeno na številne infuzije, obdano z delno priprtimi zavesami. Še luči ji niso pustili, le s hodnika je prihajalo malo svetlobe. Oseba je očitno umirala, hropla je in pridušeno stokala, a se je še vedno odzivala na dotik. Umirala je sama in zapuščena, tako rekoč vržena na smetišče. No, resnici na ljubo moram priznati, da ni bilo toliko smetišče kot skladišče za najrazličnejšo šaro. »Tako ne želim umirati,« sem se zamislila. Kje so zdaj vsi tisti najbližji in najdražji, ki jim je oseba morda posvetila svoje življenje? Da jim ni morda preveč hudo gledati, kako umira njihov najdražji? Hvala lepa za tako ljubezen!

So kulture, kjer se okrog umirajoče osebe še vedno zberejo ljudje, ji morda berejo iz Biblije, Korana ali Knjige smrti. Pri nas pa se mnogi umirajoči poslovijo od svojcev že nekaj dni pred smrtjo. Mogoče ne morejo več prenašati dobronamerne hinavščine in laži, mogoče mislijo, da je njihova častna dolžnost obvarovati svojece pred to nevšečnostjo, ki se ji reče smrt. Oprostite, prosim, ker umiram. Ne morem drugače. Naj vas to preveč ne moti. Oprostiti, da še diham.

KOMU RABIJO »PAMETNE KARTICE«?

Tako sem začela razmišljati, kaj lahko storim, da tudi mene ne bo doletela podobna usoda. Spomnila sem se na tiste »pametne kartice«, ki smo jih že začeli uvajati. Ali ne bi bilo mogoče nanje napisati tudi želje njihovih lastnikov glede različnih nepredvidenih situacij? Tako bi si na primer osebno želela, naj me najprej ubijejo in šele potem vržejo na smetišče, če res ni nobene možnosti, da bi v miru umrla na svojem domu. Ali pa da ne želim hospitalizacije v duševni bolnišnici, če nikomur ničesar nočem. Nekaj podobnega so v tujini že uvedli v obliki tako imenovanega psihiatričnega testamenta. Na te kartice torej ne bi pisali le podatkov, ki se zdijo pomembni drugim, temveč tudi želje osebe, ki ji kartica pripada.

Tudi v domu ostarelih občanov se znajde marsikdo, ki bi raje živel doma in bi to z malo pomoči tudi zmogel. Ali res ne gre drugače, kakor da posameznik, ki se znajde v taki ali drugačni stiski, nenadoma izgubi najosnovnejše pravice odločanja o sebi? Ali demokracija res velja le za mlade, lepe in uspešne? Če ne velja za vse, potem je nimamo.

Tega ne pišem kar tako sebi v brk, temveč bi želela odgovoren odgovor odgovornih. Vzemi-mo, na primer, da na kartici zapišem, da po smrti zapuščam svoje organe tistim, ki jih potrebujejo. Ali je res preveč zahtevati, naj upoštevajo tudi moje želje, kako travnati z mojim »kadavrom« pred smrtjo!

Na ta način lahko obidemo tudi tisti razvpiti ugovor, ki ga ima psihiatrija vedno pripravljene-ga - vprašanje prištevnosti. Če svoje želje lahko zapišem vnaprej, pri polni zavesti in ob prisotnosti dežurnega uradnika, potem bi moje mnenje že moralo nekaj veljati. Tako ne bo treba nikomur brodit po etičnem močvirju in ugibati, ali naj izklopi aparaturo ali ne. To res ne bi bilo težko. Težko se je le Državi in njenim institucijam posloviti od gospostva nad življen-jem in smrtjo njenih podanikov. In vendar so ta vprašanja ključnega pomena in zadevajo vse nas. Dosti bolj so pomembna kakor to, kje bo potekala neka cesta, kdo bo dobil gozdove in kdo bo odkupil propadlo tovarno. In ravno s takimi vprašanji nenehno polnijo naš duševni prostor in nas s tem odvrčajo od tega, da bi zastavljali svoja.

INDUSTRIJSKA CENA ŽIVLJENJA

Marksizem je sicer propadel, a Marx je imel prav vsaj v eni stvari: kapital vlada svetu. O tem ne more biti nobenega dvoma. Najmočnejša na svetu je vojaška industrija orožja in ta seveda zahteva vojne. Druga najmočnejša industrija na svetu, farmacevtska, pa zahteva, da se ljudje drogirajo, seveda izključno z njihovimi drogami. Duševne bolnišnice bivših socialističnih dežel so postale poligoni za preizkušanje novih preparatov. To ni nobena skrivnost in nikogar ne moti, razen neprostopoljnih poskusnih zajčkov, ljudi s psihiatričnimi diagnozami. Ti pa že po definiciji ne vedo, kaj jim dene dobro in kaj jim povzroča muke. »Poskusimo, mogoče bo pomagalo,« meni dobronameren psihiater. Vsaj nekateri ljudje, ki so žrtve takih poskusov, pravijo, da se počutijo slabše kot prej. Navajeni so pač na svoje droge, ki so jim na čisto določen način spremenile delovanje nevrottransmitterjev. Nove droge to delovanje spreminjajo na drug način. Psihiatri se za pritožbe večinoma ne zmenijo in še naprej vztrajajo pri svojem. Uporabnik psihiatrične bolnišnice nima pravice odločati o

sebi. Verjemite mi, nihče ni tako nor, da ne bi vedel, kdaj se počuti bolje in kdaj slabše. Glede na to, da medikamenti služijo ravno izboljšavi subjektivnega počutja, in še to se zgodi le v naj-boljšem primeru, je stališče psihiatrije skrajno nelogično. Sami vam bodo priznali, da ne znajo zdraviti v tistem smislu, kot je to v navadi v dru-gih vejah medicine, zato ugovor o koristnosti grenke tablete tu ne more veljati.

Ne razumite me narobe, ne zagovarjam samo-mora, a tudi življenja za vsako ceno ne. Še zlasti če to ceno postavlja farmacevtska industrija. Zagovarjam samo pravico do razpolaganja z lastnim telesom. Ob vseh teh absurdih pa se mi včasih vseeno zazdi, da utegne biti samomor v takih okoliščinah dokaj racionalna rešitev. Morda pa se nam posreči skupaj poiskati še kako drugo.

JE ČLOVEK RES LAHKO NEVAREN SAMEMU SEBI?

Če govorimo o človeku kot o vrsti, je moj od-govor: prav gotovo. Vendar v tem primeru ne govorimo o človeku kot posamezniku, temveč o sistemu, ki ga lahko primerjamo s Franken-steinovo stvaritvijo. Ali pa z duhom, ki uide iz steklenice.

Če govorimo na ravni posameznika, ne verjamem, da je lahko kdo v temelju nevaren sebi. Posamezniku je v temelju nevarna okolica s svojimi pritiski in nerazumevanjem. Vsi pono-tranjamo pritiske okolice in pri tem doživljamo frustracije, ki porajajo tako ali drugačno nasilje. Hotela sem reči, da je samomorilnost le simptom nasilja, ki vlada v družbi, in ne izvira primarno iz posameznika, temveč iz njegovega soočanja s svetom.

Ne verjamem torej, da je treba posameznika ščititi pred njim samim, temveč ga moramo za-ščititi pred posedovalnostjo družbe in njenih ustanov, pa tudi pred posedovalnostjo družine in vseh drugih dušebrižnikov, ki se spreneve-dajo, da vedo, kaj je za posameznika najbolje. Pridružujem se geslu italijanske fenomenološke psihiatrije pod vodstvom Franka Basaglie, ki pravi: »Svoboda je terapevtska.«

ZNANJE IN NOTRANJE BRAZGOTINE

Rekla sem že, da se pogosto enačimo z okoljem, ki pritiska na nas, in prevzemamo stališča tega okolja do nas samih. Kot to počne okolica, tudi sami začnemo nasilje usmerjati nase. Pri tem pa se zgodi odločilen preobrat. Spremembo, ki bi se morala zgoditi na psihični ravni – upor in zavrnitev stališč okolice do nas –, usmerimo na telo in ga skušamo izničiti.

V tem pogledu samomorilnost ni toliko drugačna od psihosomatskih motenj in bolezni, ki s svojim pojavom opozarjajo, da se nismo pripravljeno soočiti s svojimi psihičnimi konflikti. Zavest v obeh primerih preslepi samo sebe in namesto reševanja starega ponudi nov problem, ki pa je take narave, da terja nujno posredovanje.

Tako premeščanje so tudi različne oblike samopoškodb, h katerim se včasih zatekajo ljudje v stiski, a niso neposredna grožnja za življenje. Posameznik čuti neustavljivo potrebo, da se poškoduje, kar mu po eni strani prinese olajšanje, po drugi pa občutek krivde. Olajšanje izvira iz tega, ker je izrazil svoje stališče, pokazal in hkrati skril notranjo rano, ki je preveč boleča, da bi se je dotikal. Zunanja brazgotina je le znak te rane, ki pravi: »Hočem, da svet ve, v kako slabi koži sem.« To ni moja interpretacija, to so besede ene teh oseb. Občutki krivde pa vsaj pri nekaterih osebah izvirajo iz tega, ker so poškodovale telo, ki jim ne pripada zares. Tako nekako, kot bi uničevali tujo lastnino.

Samouničevalni impulz je poskus duševnosti, da se izrazi na prenesen način. Bolečina, skrita nekje v globini in obdana z neprehodnim obzidjem, se na ta način končno le prebije iz svojega skrivališča. Vsak poskus prepričevanja osebe o neustreznosti njenega početja zgreši bistvo njenega dejanja. Neizražena bolečina terja svoje. Mi smo tu zato, da jo prepoznamo, sprejmemo in ponudimo osebi oporo, da jo zmore prepoznati kot svojo in odkriti, kaj zanjo pomeni. Vedno pomeni zahtevo, da se nekaj konča in s tem napravi prostor za nov začetek.

ŽRTEV IN RABELJ V NAS

Del nas, ki smo si ga sposodili od okolja, vsiljeni tujek, s katerim živimo že vse življenje, mora umreti, če želimo preživeti in se razvijati naprej. Drugače smo obsojeni na življenje v smrti. Naj-

večkrat je to tisti del nas, ki se čuti žrtev. Dokler smo močno navezani na ta del, bomo vedno znova privabljeni našega notranjega rablja. To je ena izmed polarnosti, ki jih je treba ozavestiti, navezati med njimi stik in dialog ter omogočiti, da se srečajo na pol poti. Pri tem si lahko zelo uspešno pomagamo s geštaltističnim pristopom, ki ga je razvil Fritz Pearls. Vsako posredovanje, ki poskuša ta temeljni konflikt prikriti, obiti ali razvodeneti, samo še povečuje bolečino, ki je ravno v tem, da je neizražena. In prav to je tisto, kar večina ljudi, ki se poklicno ali privatno sreča s samomorilno osebo, navadno počne. To počnejo zato, da se ubranijo lastne bolečine. Razreševanje lastnega nelagodja ob srečanju s tujo bolečino tako naprtijo osebi, ki je v tem trenutku najmanj sposobna, da nosi še tuje breme.

Nekje sem prebrala zgodbo o zaporniku v Alcatrazu, ki je preživel svoj čas s slikanjem; to je bil edini način, da je lahko zdržal. Potem so mu prepovedali slikati. Čez teden dni si je s sekiro odsekal roko, s katero je slikal. Povedal je, da je bil to edini način, da prekine navezanost na slikarja v sebi. Menil je, da bo le na ta način v zaporu lahko preživel. Tako vsi režemo najboljše dele sebe, ki jih ne moremo izraziti, in postajamo živi mrličji. A nekaj v nas se prej ali slej upre.

V tej zvezi se nehote spomnimo Camusovega »upornega človeka«. To je človek, ki ne reče NE, vendar njegova zavrnitev predstavlja prvi pogoj, da bo lahko rekel DA, takoj ko bo začel misliti s svojo glavo. To je suženj, ki je vse življenje ubogal ukaze in se je odločil, da novega ukaza ne more ubogati. Kaj misli s tem, ko reče NE? Misli, na primer: »To traja že predolgo,« ali: »Do tod in nič dlje.« Z drugimi besedami, njegov NE potrjuje obstoj meje. Uporni človek meni, da je nekdo prešel meje svoje avtoritete. Upor ne more nastati brez občutka, da smo nekako upravičeni. Pomeni vztrajanje pri tem, da so v nas določene stvari, ki so »vredne« in jih je treba upoštevati. V vsakem dejanju upora doživlja človek tudi popolno in spontano zvestobo določenim vidikom sebe. Tako implicitno prinaša na dan vrednote, ki jih je pripravljen ohraniti za vsako ceno. Pravzaprav ni mogoče reči NE, če hkrati čemu ne rečeš DA oziroma če slednjega ne predpostavljaš.

Samouničevalni impulz v svojem temelju torej ni nič »bolezenskega«, temveč izraža težnjo po potrjevanju življenja, po samopreseganju in transformaciji. »Samouničenje je žrtvovanje sebe zaradi samopreseganja,« je zapisal utemeljitelj

